

I. PAS

Elementy skórzane

Skórzane rzemienie miały wielorakie zastosowanie. Mogły być używane samodzielnie, np. do przepasania odzieży, lub wchodzić w skład wieloczęściowych przedmiotów i funkcjonować jako element uprząży, szelki nośne różnych pojemników czy też zapięcia toreb (por. Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 81–86). Ustalenie pierwotnej funkcji tego typu wyrobów jest utrudnione z uwagi na ich fragmentaryczny stan zachowania. Wszystkie rzemienie odkryte w ul. Szewskiej pozbawione były okuć, niemniej obecność otworów na kolec na końcach kilku z nich świadczy, że pierwotnie były zaopatrzone w sprzączki. Przemawiają za tym również luźne znaleziska okuć metalowych, będące przedmiotem odrębnego opracowania (por. artykuł Krzysztofa Wachowskiego poniżej).

W średniowieczu pas był istotnym elementem stroju, nie tylko spinał odzież, ale też pełnił też funkcje pomocnicze. Przymocowywano do niego różne podręczne przedmioty, takie jak klucze, noże, sakiewki, torby itd. (zob. Fingerlin 1971; Wachowski 1999a). Był również wyznacznikiem pozycji społecznej. Zazwyczaj składał się z taśmy nośnej, do której nitami przymocowywano sprzączkę lub rzadziej sprzączkę ze skuwką. Bardziej wyrafinowane pasy wyposażano w dodatkowe, ozdobne okucia. Niewykluczone, że używano również, zwłaszcza wśród ludności należącej do niższej klasy społecznej, zwykłego rzemienia, którym przepasywano się wokół talii lub bioder i który unieruchamiano, stosując różne wiązania (supeł, kokarda). W trakcie badań w ul. Szewskiej odkryto w sumie 41 rzemieni, datowanych na XIII i XIV w. Sześć egzemplarzy o szerokości 2,4–5,6 cm uznano za części pasów. Ich zachowana długość wynosiła 10–17,5 cm. Większość z nich była zdobiona wzdłuż krawędzi pojedynczym lub podwójnym rzędem soczewkowatych, ukośnych nacięć, przez które mogły być pierwotnie przetykane barwne nici (ryc. 158h-i). Na dwóch zabytkach wystąpił wykonany w podobnej technice motyw linii łamanych (ryc. 158i, l). W jednym przypadku na przecięciu się linii odnotowano otwór, zapewne na kolec sprzączki, a wokół niego kilka dziurek po dodatkowym wzmocnieniu, np. okuciu lub obszyciu. Analogicznie zdobiony zabytek, z otworami do regulacji skórzanej taśmy nośnej, znaleziono w Kołobrzegu (Wywrot 1997, s. 198, tabela 68:4). Interesujące są dwa egzemplarze ze spiczasto uformowaną krawędzią przeciwną do końca ze

sprzączką (ryc. 158l) oraz zabytek ze ściętym krawędzią i T-kształtnym otworem na bolec klamry (?). Odnotowano również fragment skózanego pasa o szerokości ok. 2,6 cm, z rzemieniem przewleczonym w kierunku poprzecznym przez jeden z dwóch zachowanych otworów (ryc. 158m).

Kolejną grupę tworzą paseczki o szerokości 0,9–1,8 cm. Występują wśród nich pojedyncze okazy zdobione oraz wyposażone w otwory na kolec sprzączki. Wśród motywów zdobniczych odnotowano występujący na jednym egzemplarzu rząd skośnych nacięć, pomiędzy którymi, w odległości ok. 14 cm od siebie, wystąpiły dwie grupy otworów. Jeden rzemień o długości 23,4 cm i szerokości 1,1 cm miał pięć otworów i dowiązany do jednego z nich zwisający pasek skórzany. Na uwagę zasługują egzemplarze wielodzielne łączone ze sobą za pomocą supła. Znaleziono również rzemień ze szlufką i poprzecznie zamocowanym do niego kolejnym paskiem (ryc. 155g). Ostatnią grupę tworzą wąskie, do 0,7 cm szerokości rzemyki, często wiązane ze sobą za pomocą pętelek (ryc. 156d). W jednym przypadku zaledwie 8-centymetrowy pasek o szerokości 0,5 cm połączono aż trzema metalowymi obejmami.

Wąskich rzemieni, o szerokości do ok. 2 cm, używano zapewne w charakterze troczków i tasiemek. Można również dopatrywać się ich związku z tzw. pasem naddługim, w którym część końcowa nie biegła wokół talii, lecz zwisiała luźno ku dołowi (Fingerlin 1971, s. 84 i n.; Wachowski 1999a, s. 67–69). Fragmenty pasków skórzanych z otworami na obu końcach uznać można za pozostałości uchwytów i zapieć (por. Schnack 1994; Fingerlin 1995, Abb. 64–65; Wywrot-Wyszkowska 2008, s. 84–85, tabela XLII 1, 4, 6–7). Egzemplarze ze śladami po szwach na jednym końcu były przyszywane do jakichś innych przedmiotów lub do kolejnego paska skóry, celem wydłużenia długości taśmy skórzanej (por. Romanow 1979, s. 193). Rzemienie zakończone pętelkami mogły stanowić element pejców. Kilkumilimetrowej szerokości długich tasiemek używano do szycia i łąkania wyrobów skórzanych, a także jako sznurówek, zawieszek itp.

Źródła ikonograficzne dostarczają licznych przykładów zastosowań pasów jako: elementów odzieży, taśm do zawieszenia noży, sakiewek, kluczy, uzbrojenia itd., szelek nośnych sakw, toreb i innych pojemników noszonych na plecach lub przewieszonych przez ramię oraz elementów uprząży (Wąsowicz 1967; Cockerell, Plummer 1969; Fingerlin 1995, Abb. 46; Backhouse 2000; Wywrot-Wyszkow-

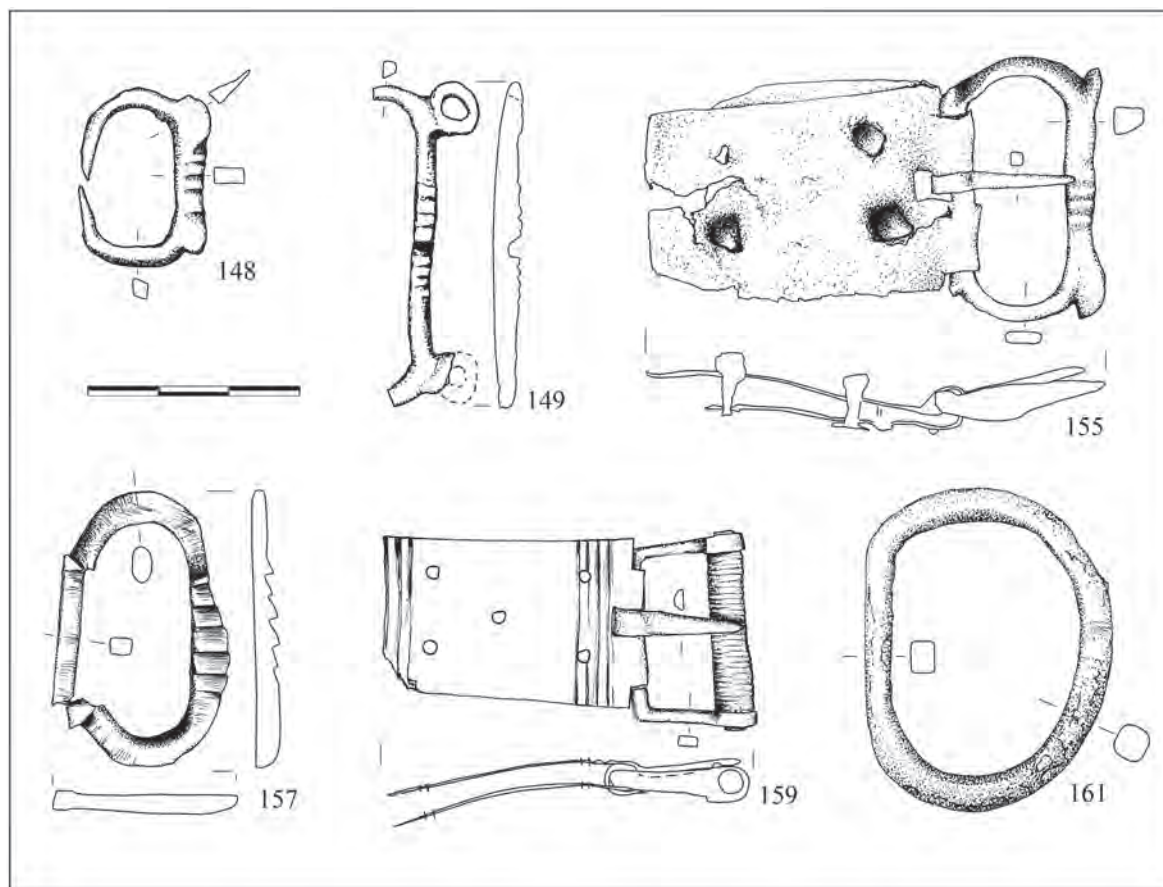
ska 2008, ryc. 30–36). Wiele cennych informacji na temat śląskich paśników odnajdujemy w źródłach pisanych. Punkt trzeci praw paśników udzielonych w Legnicy ustala trzy normy długości pasów i określa karę w wysokości jednej kwarty za wytwarzanie pasów krótszych niż ustalone normy (Korn 1867, nr 80, s. 120–121). Podobną wymowę ma punkt drugi prawa paśników z księgi statutów cechowych z 2.–3. ćwierci XIV w.: wymieniona jest w nim również kara jednej kwarty dla wykonawców pasów o niewłaściwej długości (Korn 1867, nr 75, s. 115). Krzysztof Wachowski zastanawia się, czy sposób wydłużenia pasa odkrytego na posesji Więzienna 11 za pomocą ozdobnych łączy ma jakikolwiek związek z wyżej przytoczonymi przepisami (Wachowski 1999a, s. 68, ryc. 7).

M.K.

Sprzączki

Sprzączki należą do stosunkowo dobrze opracowanej kategorii zabytków. Przed wielu laty egzemplarze, głównie zachodnioeuropejskie, opracowała

Ilse Fingerlin (1971). Z kolei zabytki z terenów przede wszystkim zachodniosłowiańskich omówił Ingo Heindel (1990). Dość chętnie opracowuje się też sprzączki znalezione na terenie jednego ośrodka miejskiego (zob. np. Zúbek 2002). Ostatnio szczególnie zajął się sprzączkami późnośredniowiecznymi w Europie Stefan Krabath (2001). Badacz ten, na podstawie kształtu ramki, wyróżnił 10 podstawowych typów i kilkanaście odmian o cechach wspólnych dla wszystkich typów. Z kilku co najmniej powodów nie sądzę, by podział ten przyjął się w praktyce. Jest to bowiem system zamknięty i nieznanie dotąd rozwiązania trafią do obszernej grupy form specjalnych. Ponadto forma ramki, szczególnie w późnym średniowieczu, nie jest tak istotna jak inne rozwiązania, np. ruchoma tuleja czy ornament, które to cechy z jednej strony pokazują związki kulturowe, z drugiej zaś są przydatne w datowaniu. Z tych powodów tak chętnie opracowuje się nie typy, ale pewne grupy sprzączek mających wspólne cechy, bez względu na kształt ramki. Szczególnie jaskrawym przykładem są sprzączki tzw. profilowane (zob. Wachowski 1994) czy sprzączki i zapinki z napisem

Ryc. 167. Wrocław, ul. Łaciarska (161) i Szewska (pozostałe). Sprzączki profilowane. Rys. N. Lenkow

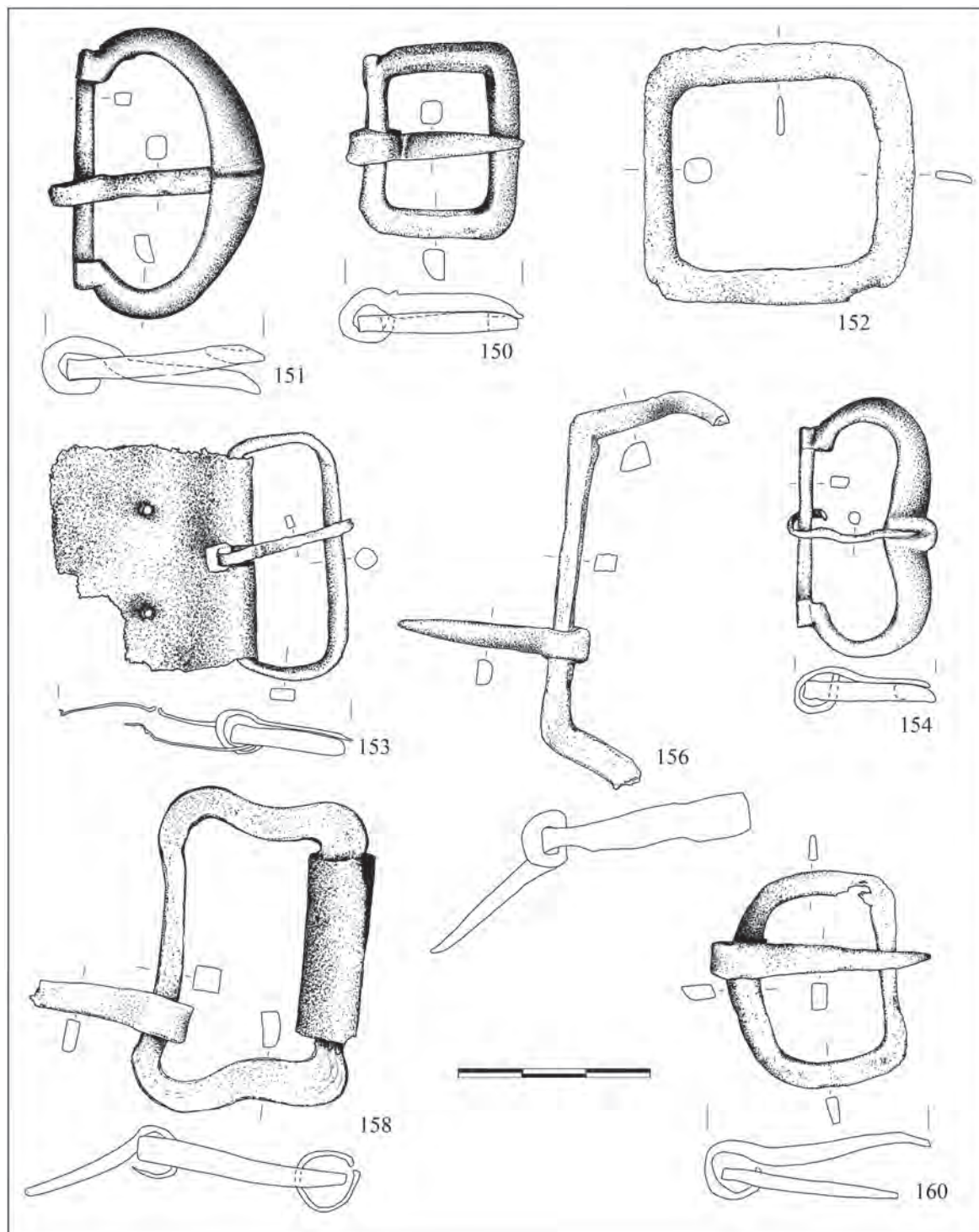
Fig. 167. Wrocław. Small finds from Łaciarska St. (no. 161) and Szewska St. Profiled buckles. Drawing N. Lenkow

Ave Maria lub innymi napisami (Heindel 1986). Znamienne, że S. Krabath (2001, s. 134, ryc. 27) szczególnie zajął się ornamentyką charakterystyczną dla egzemplarzy profilowanych.

Sprzączki profilowane

Grupę tę wydziela się ze względu na rodzaj zdobienia, bez względu na formę ramki. Kształt ramki

profilowanych sprzączek z wrocławskich ulic ogranicza się do trzech jedynie form: owalu, trapezu i litery D. Ograniczony jest także zasób zdobnictwa: najczęstsze są rowki na kabłąku, a sporadycznie występują także boczne wypustki (ryc. 167:149) i karbowanie (ryc. 167:157). Do grupy tej wyraźnie nawiązuje egzemplarz z rowkowaną tuleją (ryc. 167:159). Stwierdzono trzy rodzaje konstrukcji ram-

Ryc. 168. Wrocław, ul. Szewska. Sprzączki o różnych kształtach ramki. Rys. N. Lenkow

Fig. 168. Wrocław, Szewska St. Assorted buckles. Drawing N. Lenkow

ki. Najczęstsza jest ramka wykonana w całości z jednego kawałka metalu, czasem intencjonalnie przerwana w jednym miejscu (ryc. 167:148). Rozwiązaniem we wczesnym średniowieczu nieznanym jest konstrukcja z wnitowanym prostym odcinkiem kabłąka, na którym swobodnie osadzona jest tuleja (ryc. 167:159). Dominują sprzączki wykonane z żelaza powleczonego cyną, ale zdarzają się także okazy brązowe i mosiężne.

Zbiór nasz jest pod każdym względem dość skromny, nawet w porównaniu ze znaleziskami z całego Śląska (Wachowski 1995), o całej Europie nie wspominając (Wachowski 1994, ryc. 6; Krabath 1998, ryc. 3). Sprzączki profilowane występują głównie w XIII w. i na wschodzie z rzadka jedynie przekraczają Wisłę.

Sprzączki owalne

Szczególnym przypadkiem w tej grupie jest egzemplarz z osią wyodrębnioną uskokiem i kabłąkiem z wklęśnięciem w połowie długości. Na wklęśnięciu jest poszerzenie i rowek do osadzenia kolca (ryc. 168:154). Forma ta, określana przez S. Krabath (2001, s. 139) jako L6, datowana jest przez tego badacza na okres od 2. poł. XIII do początków XIV w.

Sprzączki trapezowate

Znaleziono egzemplarze o bokach prostych, w których kolec osadzony jest na krótszym z dwóch przeciwległych boków (ryc. 168:150). S. Krabath (2001, s. 142) określa tę formę jako C30 i datuje na połowę XIII w. Inna sprzączka ma boki wklęsłe (ryc. 168:158). Ten ostatni egzemplarz ma ponadto tuleję na kabłąku. Cecha ta pojawia się na Śląsku w XIII w. i występuje także na sprzączkach o ramce prostokątnej (Romanow 1978, ryc. 4k).

Sprzączki w kształcie litery D

Spośród licznych egzemplarzy w kształcie litery D sprzączka nasza wyróżnia się wyprofilowaniem zakończeń osi, poszerzeniem kabłąka w części środkowej i rowkiem do osadzenia kolca na kabłąku (ryc. 168:151). Sprzączki w kształcie litery D datowane są ogólnie na XIII–XV w. (Krabath 2001, s. 139, C10). Profilowanie osi i poszerzenie kabłąka jest bardzo podobne jak w typie D11, datowanym na 2. poł. XV w. (Krabath 2001, s. 139).

Sprzączki prostokątne

Egzemplarz nasz jest prawie kwadratowy, z częścią kabłąka równomiernie poszerzoną (ryc. 168:152). Wariant taki datowany jest od 2. poł. XIII do ok. 1500 r. (Krabath 2001, s. 141, G21).

Sprzączki o ramce nieregularnej

Poza omówionymi sprzączkami znaleziono egzemplarze o niemających ścisłych odpowiedników kształtach ramek. Niektóre okazy nawiązują formą zarówno do owalu, jak i trapezu (ryc. 168:160), inne do prostokąta i litery D (ryc. 168:153). Jedna sprzączka zachowała się wprawdzie jedynie fragmentarycznie (ryc. 168:156), ale ma ona analogie na dziale przy ul. Więziennej we Wrocławiu (Wachowski 1999a, ryc. 6:3). Przypuszczalnie kabłąk był tu łukowaty, a całość nawiązuje do sprzączek lirowatych.

Liczba odkrytych sprzączek do pasa na ulicach Wrocławia jest niewielka. Brak też okazów małych, służących do zapinania obuwia, ostróg. Prawie nie odkryto innych metalowych okuć pasa. Zespół ma bardzo mało charakterystycznych dla późnego średniowiecza cech, jak pazowanie ramki, częste używanie brązu i zabronionej przez cechy cyny, oraz dużą różnorodność form. Relatywnie duży odsetek sprzączek profilowanych wskazuje, że zespół nasz pochodzi głównie z okresu transformacji, tj. z XIII w.

K.W.

J. SAKIEWKI I TORBY

Z badań w ul. Szewskiej pochodzą trzy sakiewki i dwa fragmenty niewielkich półkolistych toreb. Ich chronologię określono na 2. poł. XIII i na XIV w.

Odkryte sakiewki mają czworoboczny kształt i jednolitą konstrukcję. Wykonano je z odpowiednio wykrojonego płata skóry, złożonego na pół i zszytego wzdłuż dłuższych boków. Ich otwory ściągnano rzemieniem przechodzącym przez podłużne nacięcia w górnej krawędzi. Najmniejszy egzemplarz, nabijany czterema rzędami cynowych (69,23% cyny,

29,14% ołowiu) ćwieków o okrągłych główkach, ma 7 cm wysokości i otwór ściągnięty dwoma rzemieniami z rozdwojonymi końcami. Umieszczone po bokach naprzeciwko siebie nierozcięte końce przyszyto zapewne do sakiewki, natomiast rozcięte przewleczone przez soczewkowate otwory (ryc. 161c). Nabijane ćwiekami sakiewki, datowane na XIV w. (ze spuścizny Hermanna von Gocha), przechowywane są w Muzeum Miejskim w Kolonii. Analogiczne zdobnictwo występuje m.in. na obuwiu wrocławskim